

*В. Г. Федоренко,
доктор політичних наук, професор, академік УАН,
ректор, Інститут підготовки кадрів державної служби
зайнятості України*

*О. Г. Чувардинський,
доктор політичних наук, професор, Інститут підготовки
кадрів державної служби зайнятості України*

*С. В. Палиця,
доктор наук в економіці, професор, Представництво
фармацевтичної компанії Рантаксі, м. Київ*

ОСВІТА В УКРАЇНІ: ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Актуальним завданням в сфері освіти і науки в Україні сьогодні є забезпечення доступності здобуття вищої освіти протягом життя для всіх громадян, подальше утвердження її національного характеру. Беручи до уваги те, що Україна чітко визначила орієнтир на входження в освітній простір Європи, поступово здійснюється модернізація освітньої діяльності у контексті європейських вимог.

Сьогодні в Україні діє 881 вищий навчальний заклад, з них 240 — III-IV рівнів акредитації всіх форм власності та підпорядкування, з них 82 — національні. У них навчаються понад 2 млн студентів. Приблизно на 10 тис. населення припадає 550 студентів.

За галузями знань стан працевлаштування спеціалістів та магістрів становить за 2009 рік 78 %. Високий показник результативності працевлаштування випускників у розрізі освітньо-кваліфікаційних рівнів спеціаліста і магістра можна відзначити у таких галузях знань:

"Медицина" — 98,2 %

"Державне управління" — 98,2 %

Відповідно найнижчий відсоток працевлаштування спеціалістів та магістрів за наступними галузями знань:

"Культура і мистецтво" — 74,6 %

"Гуманітарні науки" — 75,1 %.

Сьогодні до основних досягнень у підготовці фахівців різних профілів можемо віднести такі:

— практично завершується формування нормативної бази та стандартів вищої освіти для різних осві-

тньо-кваліфікаційних рівнів;

— поліпшуються якісні характеристики потенціалу закладів вищої освіти, наближених до європейського рівня на основі приєднання до Болонського процесу;

— структура та обсяги підготовки фахівців дещо наблизилися до потреб і виробничих можливостей держави і регіонів;

— удосконалюються механізми диверсифікації джерел фінансування підготовки спеціалістів у вищих навчальних закладах;

— зміцнюється законодавча база розвитку системи вищої освіти в Україні.

Незважаючи на певні досягнення в розвитку вищої освіти в Україні, нагального аналізу та вирішення потребує ще низка проблемних питань.

Зокрема — при плануванні розвитку вищої освіти практично не враховуються демографічні прогнози. Наближається реальне обмеження інтенсивного розвитку вищої освіти України.

У найближчі п'ять років відбудеться різке, більше ніж на 40 %, зменшення числа випускників шкіл і відповідно — абітурієнтів вищих навчальних закладів. Демографічна ситуація дає змогу передбачити, що навіть за умов "заморожування" планів прийому на сучасному рівні вже через два роки місць в українських ВНЗ буде достатньо для всіх випускників середньої школи.

Скорочення чисельності потенційних абітурієнтів може кардиналь-

но змінити ситуацію з прийомом за рахунок коштів населення. Є вірогідність, що у навчальних закладах виникнуть серйозні фінансові проблеми. Про що свідчить прогноз динаміки чисельності абітурієнтів та студентів ВНЗ III—IV рівнів акредитації.

Масштаби впливу демографічного фактора на розвиток вищої школи можна оцінити з статевовікової піраміди населення України за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року. Останній сплеск народжуваності припадає саме на початок 80-х років, що неминуче вплинуло на ситуацію у галузі вищої освіти. Очевидність впливу демографічного фактора на чисельність контингенту студентів вищих навчальних закладів досить небагато дає для аналізу конкретних даних. Дійсно, чисельність студентів лише останні роки досить адекватно відображує кількість осіб, які прагнуть отримати вищу освіту. До запровадження контрактного навчання демографічна ситуація більше впливала на величини конкурсів, ніж на плани прийому.

Скорочення народжуваності у 90-х роках минулого століття та на початку XXI століття стало небезпечною тенденцією щодо зменшення чисельності учнів у загальноосвітніх середніх закладах, а також і студентів у вищих навчальних закладах у наступній перспективі. Це викликає скорочення чисельності підготовки фахівців різних спеціальностей для галузей матеріального виробництва, а також може привести у майбутньому до непередбачених кризових явищ в економіці.

Насправді, вже третій рік скорочується потенційний контингент вступників до ВНЗ III—IV рівнів акредитації і скорочення складає вже 13% (691 тис. осіб у 1989 році проти 792,5 тис. осіб у 1986 році). Проте кількість першокурсників продовжує зростати за рахунок прискореного збільшення відсотка бажаючих отримувати вищу освіту. У наступні 12 років темпи зменшення контингенту осіб, що народилися 17 років тому, сягнуть 4,9% щорічно і в сукупності складатимуть 45,5% від показника 2006 року. Додаткове погіршення ситуації має спричинити перехід загальної середньої освіти з 10 на 12 річний термін навчання. У зв'язку з цим слід очікувати відсутність випуску базової школи в 2009 році і старшої школи в 2011 та 2012 роках.

Виходячи із вказаних вище обставин, прогнозована тенденція ско-

рочення контингенту абітурієнтів у наступний період має привести до загострення конкуренції між вузами України за виконання плану набору вступників за визначеними спеціальностями. Навчальні заклади, працюючи в умовах конкурентного середовища, мають добре засвоїти "правила гри" на ринку, бо від обсягів набраного контингенту залежатиме їхнє існування, а від якості абітурієнтів — рівень підготовки майбутніх спеціалістів.

Відомо, що одна ланка пов'язана з іншою. Мова йде про жорсткість рекламної кампанії, конкурентну боротьбу між ВНЗ за методи та засоби повідомлень, привабливого привертання уваги населення до своїх закладів освіти. Отже, навчальні заклади мають у майбутньому боротися за свій контингент, застосовуючи найрізноманітніші засоби профвідбору, а також активно впроваджуючи передові технології навчання, гнучку систему цін на освітні послуги та знижок оплати за навчання, заохочення випускників шкіл вступати до ВНЗ шляхом зарахування за результатами зовнішнього тестування.

Важливим чинником розвитку конкурентного ринку є наявність державного та приватного секторів вищої освіти. Обидва сектори працюють в однаковому законодавчому полі, виконують державні вимоги та видають державні дипломи про вищу освіту. Проте організаційно-економічний механізм діяльності навчальних закладів різних форм власності є різним. Ця різниця значною мірою зумовлена традиційною урядовою позицією про недопущення приватних ВНЗ до виконання державного замовлення на підготовку фахівців. Внаслідок цього якість студентського складу в недержавному секторі дещо гірша за бюджетний сектор.

На жаль, освіта ще не має необхідної якості та належного фінансування як з боку держави, так і недержавних суб'єктів господарювання. Необхідність реформування системи вищої освіти України та забезпечення її належного фінансування, підвищення рівня якості є проблемою, що зумовлюється процесами глобалізації та самореалізації у світі. Таким чином, можемо стверджувати, що сьогодні в сфері вищої освіти потребують вирішення такі питання:

— реалізація індивідуального розвитку з урахуванням вимог міжнародної та європейської систем стандартів і сертифікації, розробка нової концепції економіки вищої ос-

віти й основних напрямів подальшого реформування галузі, виходячи з національної стратегії економічного і соціального розвитку України на 2004—2010 роки;

— обґрунтування основ та структури організаційно-економічного механізму сучасного функціонування галузі;

— підвищення ефективності використання коштів, спрямованих на розвиток матеріально-технічної бази вищої школи;

— визначення фінансування вищої освіти як пріоритетного напрямку державних витратків та формування багатоканальної системи фінансового забезпечення закладів вищої освіти;

— розробка нової, адаптованої до ринкових умов економічної моделі навчально-виховного процесу, спрямованого на підвищення якості знань майбутніх фахівців.

Оскільки держава не спроможна забезпечити вищу освіту необхідним для її розвитку фінансуванням, то фактично вона перекладає свої зобов'язання на громадян. У п. 6 ст. 61 Закону України "Про освіту" зазначено, що фінансування державних навчальних закладів й установ, організацій, підприємств системи освіти здійснюється за рахунок коштів відповідних бюджетів, коштів галузей народного господарства, державних підприємств та організацій, а також додаткових джерел фінансування. Проте, сьогодні комерціалізація вищої освіти набуває загрозливих масштабів. Вища освіта виступає, як зазначалось раніше, одним з небагатьох благ, що має позитивні зовнішні ефекти для суспільства і за яке населення погоджується платити. Так, приблизно 2/3 батьків погоджуються нести серйозні фінансові витрати, для того щоб дати своїм дітям якісну вищу освіту. Підтвердженням цьому є той факт, що сьогодні 55% бюджету вищої освіти складає плата за неї. Для порівняння дана частка у Великій Британії становить 12 %, у Канаді — 11 %, у США — 14 %.

Виходячи з викладеного, уряду необхідно посилити контроль за виконанням у повному обсязі норм Конституції України та вимог законів України "Про освіту", "Про вищу освіту", інших нормативно-правових актів, що стосуються сфери вищої освіти, щоб не допустити безконтрольної комерціалізації вищої освіти.

Зокрема, це стосується доведення фінансування освіти до 10 % від ВВП і відмови від практики

призупинення тих чи інших статей освітніх законів законом України про бюджет. Слід вжити низку заходів для того, щоб частину витрат на вищу освіту взяли на себе підприємства, організації та установи. Адже 70 % приватних підприємств використовуються кадри, які підготовлені за державні кошти. В той же час на підготовку фахівців вищого рівня власники, як зазначалося вище, витрачають лише близько 3 % від витрат на робочу силу. Це неприпустимо занижена ціна, яка не може покрити витрати на якісну підготовку кадрів. Таким чином, актуальним є питання про зміну парадигми відносин між підприємствами та вищими навчальними закладами. Тому з метою стимулювання участі роботодавців у підготовці та працевлаштуванні фахівців необхідно розглянути можливість внесення змін і доповнень до Законів України "Про підприємництво" та "Про оподаткування прибутку підприємств" щодо звільнення підприємств, організацій та установ від нарахування внесків на обов'язкове державне соціальне страхування на заробітну плату працівників — випускників вищих навчальних закладів, які працюють за фахом, протягом перших трьох років їхньої праці; пільгового оподаткування суб'єктів господарювання, які надають бази для проходження практик студентів вищих навчальних закладів; звільнення від оподаткування передачі матеріально-технічних ресурсів з балансів суб'єктів господарювання на баланси вищих навчальних закладів. Необхідно припинити комерціалізацію державних ВНЗ — кількість осіб, які навчаються за рахунок коштів державного бюджету, має становити не менше ніж 2/3 від кількості осіб, які навчаються у державному вищому навчальному закладі.

У ринковому середовищі повинно зростати значення менеджменту вищих навчальних закладів, як державних так і приватних, наукового прогнозування та планування освітньої діяльності, впровадження перспективних навчальних інновацій. У сучасних умовах світової ринку інтелектуальної праці потребує творчих особистостей з широким кругозором, творців інноваційних знань. Саме на ці якісні критерії мають орієнтуватися вітчизняні вищі заклади освіти, які повинні готувати фахівців, здатних взаємодіяти зі світовим співтовариством.